

בעקבות שליחותי הארכיונית לאירופה

בסתיו 1949 נסעתי למשך שלושה חדשים לאירופה המערבית והמרכזית מטעם הארכיון הציוני המרכזי וגם לארכיון הכללי לתולדות ישראל של החברה ההיסטורית הישראלית היה חלקמה בנסיעתי. מטרת הנסיעה היתה, קודם כל לרכז חומר תעודתי חשוב לתולדות הציונות, ובמידת האפשר לתולדות היהודים בכלל. עם זאת הוטל עלי לקשור קשרים עם מוסדות ארכיוניים יהודיים וכלליים וללמוד מנסיונם ומשיטת עבודתם.

הסקירה התמציתית הניתנת בזה מבוססת על הדו"ח שהגשתי לאחר שובי מובן מאליו שלא כל הבעיות וההתוצאות, הכרוכות בשליחות מעין זו, ניתנות לפרסום בקהל.

נסיעתי היתה השליחות הראשונה לאירופה מטעם אחד הארכיונים בארץ בעניני ארכיונים יהודיים וציוניים. לא היה קיים איפוא כל נסיון ברכישה שיטתית של ארכיונים בגולה ולא היתה בידי כל אינפורמציה מוסמכת על מצבם של הארכיונים באירופה וכו' בשעה זו. היה עלי לבחון את מצב הדברים ולמצוא, על סמך חקירה ודרישה ותוך כדי עבודה, את השיטות המתאימות לפעולה.

מצב הארכיונים. מצב הארכיונים היהודיים בכלל, והציוניים בפרט, בגולת אירופה הוא בכל רע. ארכיונים רבים ואספי תעודות יקרי ערך לרוב הושמדו, נגזלו או ירדו לטמיון מחוסר דאגה לא רק בגרמניה, אלא אף בכל

הארצות שרגל הנאצים דרכה בהן או שהגיעו אליהן כלייה ההרס שלהם. אזכיר כאן ארכיונים מספר שהושמדו או הלכו לאיבוד, כולם או מקצתם. ארכיונים כלליים לתולדות היהודים: רוב ארכיונה של יק"א, חלק מארכיון הקניסיסטואר (איגוד הקהילות) בפאריס, כל הארכיון העשיר של החברה ההיסטורית היהודית. בלונדון, ארכיונים רבים מאוד של קהילות יהודיות בכל ארצות אירופה. ארכיונים ציוניים: כמעט כל הארכיונים של ההסתדרויות הציוניות הארציות; רוב ארכיונו של אוצר התישבות היהודים, שנשרף בדליקת בנק אנגלו-פלשתינה בלונדון בימי הבליון; ארכיונים רבים של אישים ציוניים, וביניהם הארכיונים של האחים מארמורק וליאופולד י. גרינברג; מאות מכתבי הרצל, ובתוכם מכתביו אל מאכס נורדאו, אלכסנדר מארמורק, ליאופולד י. גרינברג, יאקובוס ה. קאן, ואולי גם חלק ממכתביו אל יוסף קוון, שהיו שמורים בארגוני הפלדה של בנק אנגלו-פלשתינה ובעת הדליקה נתיבשו ע"י החום עד לבלתי-יכולת לגעת בהם (עתה מנסים לתקנם).

לא מעט מהחומר שנשמר או הוחזר לבעליו לאחר נצחון בנות-הברית, עבר לידיים פרטיות, בעוד שחלק אחר ממנו הועבר למוסדות ציבוריים באמריקה, ביחוד ליוו"א. לחומר הארכיוני שנשאר בארצות אירופה נשקפת סכנה הואיל ואין באירופה כולה ארכיון יהודי כללי מאורגן שצויד מתאים לו ואנשים מביני דבר שיטפלו בתעודות, לא כל שכן אין שם ארכיון ציוני, שירכז וישב לשמור את המקורות לתולדות הציונות. קיימים רק מוסדות תיעוד ומחקר אחדים לתולדות רדיפות היהודים והשמדתם בימי הנאצים, כגון המרכז לתיעוד יהודי בפאריס וספריית וינר בלונדון. יש לזכור כי אין בקרב היהודים של אירופה זו — שתושביה, ויותר מכולם היהודים, אינם מאמינים בעתידם — התענינות ערה בתולדותיהם ובארכיונים היסטוריים. בתנועה הציונית משתלטים והולכים אנשים צעירים, שאינם קשורים באופן אישי בתולדות התנועה. אין הם יודעים הרבה ואינם מגלים ענין רב בהיסטוריה הציונית ובתעודות שבדפוס ובכתב הנוגעות לה. גם הטובים בהם לא ידעו, לעתים קרובות, אם ארכיון מסוים לתולדות הציונות נשתמר או הושמד, ולא אחת נאמר לי החלטית ומוסמכת, כי ארכיון מסוים הושמד בעוד שלמעשה לא הושמד אותו ארכיון ואך לקה בחוסר-התענינות בגורלו. צריך היה, איפוא, להתגבר תחילה על האדישות, ספקנות, להורות על הקשר, בין שמירת ערכי העבר ומילוי התפקידים בהווה, ולהניע את האחראים לעזרה פעילה למען ענייננו. אוכל לקבוע בסיפוק, שבהמשך עבודתי נעזרתי ע"י כל המוסדות והאישים של התנועה הציונית ושל ממשלת ישראל, אליהם פנית. (א) רכישת חומר תעודתי.

תוצאות הנסיעה. מתוך החומר המקורי לתולדות הציונות — שבחלקו הבאתי אתי, או שלחתי לכאן ובחלקו עומד הוא להישלח אלינו בעתיד הקרוב בעקבות שליחותי — אזכיר כאן:

(1) ארכיונים של מוסדות: כל הארכיון של הסוכנות היהודית בלונדון; ארכיון הפדרציה הציונית בלונדון (במידה שנשתמר); חלק מארכיון המשרד הציוני בפאריס (ממשרדו של מר יארבלום והמשרד הארצישראלי בפאריס); הארכיון של מרכז הסתדרות ויצ"ו העולמית; חלק מארכיון המשרד הארצישראלי בפאריס; ארכיון המחתרת הציונית בצרפת מימי המלחמה העולמית השניה; כן

יש סיכוי, כי יובאו לארץ ארכיונים יהודיים מגרמניה ואוסטריה שרבה מאוד חשיבותם, וכי יצולמו ארכיונים יהודיים בארצות אחרות.

(2) ארכיונים של אישים: ארכיונו הציוני של מאכס נורדאו, שרידי ארכיונו של צדוק כהן (רבה הראשי של צרפת בימיו של הרצל), וארכיוניהם הציוניים של י. זנגויל (ביזמתו ובשיתוף פעולה מצדו של מר צ'ריק, מנהל מחלקת הארגון והפרסום של האוניברסיטה העברית), הרב ד"ר מ. גאסטר, המהנדס ל. קסלר, ד"ר פאול גודמן, הרב י. ק. קולבלום, ד"ר י. צולשן, יעקובוס ה. קאן. מלבד ארכיונים אלה, שנקבלם במקורם, צילמתי במיקרופילם את כל החלקים היהודיים מארכיונו של משה הס, השמור במכון להיסטוריה סוציאלית באמסטרדם, וכן צולמו בשבילנו התיקים בארכיון משרד-החוץ בלונדון, הדנים במשאומתן של הרצל עם ממשלת בריטניה הגדולה בדבר אל-עריש ואוגנדה.

(3) מכתבי הרצל: במקור או בתצלום, אל צדוק כהן, נתן בירנבאום, יוסף קווין, משרד-החוץ בלונדון, הרב גאסטר ושרידים ממכתביו אל מאכס נורדאו, אלכסנדר מארמורק, יעקובוס ה. קאן ומכתבים בודדים אל אנשים אחרים — בסך הכל כמאה מכתבים, שבחלקם הניכר לא היו ידועים אף בתכנם. ייתכן שכמה עשרות מכתבים נוספים עוד יבואו בעקבות הפעולה.

(4) צילומים של מאכס נורדאו מימי נעוריו ועד מותו, צילומים לא ידועים של הרצל, קולונל גולדסמיד, המשלחת לאל-עריש וכו'.

(ב) קשרים עם מוסדות ארכיוניים ומוסדות-מדע אחרים.

בכל הערים שביקרתי באתי בקשרים עם הארכיונים המרכזיים הממשלתיים ועם מוסדות וארגונים מקצועיים ושוחחתי עם מנהלים ופקידים אחראיים, כדי ללמוד מנסיונם. ביחוד בחנתי את הבעיות הקשורות בשמירתן הבטוחה של התעודות ותיקונם וכן את שיטות הצילום במיקרופילם. שיטת-צילום זוהי ומהירה זו — שהיא החשוב בחידושים ובשיפורים בשטח הארכיונאות ב־15 השנים האחרונות — מפותחת ביותר בארצות-הברית, אך כבשה לה בשנים האחרונות מקום חשוב גם בארכיונים הגדולים באירופה. הנהגת השיטה הנ"ל, ע"י מכונות-צילום מודרנית, חשובה במיוחד למוסדות ארכיוניים בארץ; שכן בכך אפשר לצלם בהוצאות קטנות, באופן יחסי, את כל התעודות החשובות שברשות ארכיונינו ולשמור מטעמי בטחון את ההעתקים הצילומיים של התעודות בצורת פילמים קטנים במקומות שונים בארץ או בחוץ-לארץ. כן אפשר לרכז בכך בארכיונינו את כל התעודות הנוגעות לתולדות היהודים, הציונות והארץ, גם אם הן נמצאות במוסדות יהודיים ולא-יהודיים שלא יסכימו להעביר את התעודות עצמן. בקשר לכך הבאתי אתי גם ספרות מקצועית ודאגתי למשלוח ספרות כזאת אלינו בקביעות.

המסקנות. (א) נסיעה ראשונה זו, שהיתה בחינת שליחות-נסיון, הוכיחה כי יש טעם וצורך בנסיעות כאלה וכי רק בדרך זו (ולא על ידי טיפול דרך אגב בעניני הארכיון) אפשר להגיע לתוצאות רצויות. (ב) הכרח להציל, במהירות האפשרית את כל הארכיונים שבגולה — היהודיים, והציוניים במיוחד. כל מה שלא ינצל בזמן הקרוב — נשקפת לו סכנת השמדה. (ג) שיטת מיקרופילם מאפשרת לנו, כאמור, לרכז גם אותם ארכיונים ותעודות שאינם ניתנים להעברה אלינו: ארכיונים ותעודות של קהילות יהודיות גדולות, של איגודי קהילות, של

ממשלות ושל מוסדות לא־יהודיים אחרים, הנוגעות לתולדות היהודים, הציונות והארץ. עלינו לגשת לפעולה שיטתית לשם צילום כל התעודות האלה תוך שנים ספורות, פן נאחר את המועד. ד) לשם ביצוע משימה לאומית זו יש צורך בעזרתם של הממשלה, הסוכנות היהודית, האוניברסיטה העברית והארכיונים הנוגעים בדבר. ה) עלינו ליצור בארץ את התנאים ל"קיבוץ גלויות" של הארכיונים לתולדות ישראל. האמצעים לכך הם: פיתוח שיטתי של הארכיונים הקיימים בארץ ותיאום פעולתם; הכשרת עובדים בעל־מקצוע לשם סידור החומר ועיבודו המדעי; מגע תמידי בין ארכיונינו ובין מוסדות דומים בחוץ־לארץ.